

אמנות

במשנת הרב קוק

לקט וערך: הרב דוד אברהם ספקטור

ועדת הרב:

פרופ' דניאל שפרבר, הרב חיים פוגל, הרב דוד אברהם ספקטור,

ליקוט ועריכה:

הרב ד"ר יוחאי רוזיק, נירה קרמר

כתובה ודקטום:

הרב דוד אברהם ספקטור

רכות מערכת:

הרב ד"ר יוחאי רוזיק

עריכה לשונית:

נירה קרמר

עיצוב והבאה לדפוס:

יצחק הקלמן

פרסומי ישראל ושות'

עורך פרסומים:

משגי לוי

הוצאה לאור:

מנהל החינוך הדתי, מחלקת הפרסומים, משרד החינוך

כל הזכויות שמורות © ירושלים תשס"א

כל הזכויות לתמונות שמורות ליוספה ואלי בר-און (שטיינהרט),
למוזיאון ישראל ולמשפחת אבל פן.

האסתטיקה במשנת הרב קוק

יצ' גרונרמן*

חוט השני העובר דרך הגותו של הרב קוק, חובק זרועות עולם, ושופע לעבר כל הכיוונים והתחומים. נטייה לקוטיביות וחד צדדיות לא יכירם מקומם באישיותו של הרב, משום שהוא מרכז התחושות והמאווים במחשבת היחידות לדורותיה. עצם מבנם של מאמרי הגות שכתב, והאספקטים שהשתמש בהם לעיצוב הגיונו, יוכיחו על כך. הגות היחידות לכל זרמיה הלכה ואגדה, קבלה ומוסר, חסידות ומתנגדות, פילוסופיה יהודית וכלית, כולם גלויים לפניו, ולא עוד אלא שצורכים באגד נפלא אחד, כשרוחו האנושית מרחפת מעליהם.

ייחודו של הרב, אינו רק בהעמקת היסודות המרובים והמגוונים, כי אם בעיקר, בכשרו הסוגלי למצוא בהם את החיובי המאחדם, ולהביאם לכדי שלמות מובשבת והאראמונית. המתקרב למעין ששמו כתבי הרב קוק, במגמה להתחקות אחר מקורו וטיב מימיו, יווכח במהרה לדעת, כי לא רק מיס זכים מפכים וקולחים לפניו, כי אם גם אספקלריה, שבה שמים וצבא נוכבים משתקפים לרום, ונבני תהומות לעומק, והרכב כל טפה שבמעין, מליסודות כל חלקי היקום הוצקה.

דרך תיאורו את המית הנמש של האמן בשבתו על האבנים, היא כה ממשית וריאלית, עד כי אין אנו חשים כלל כי ברגשות ורחשי לב עסקין, אלא דומים עלינו כאירועים מוחשיים ובלטיים. כעין האונה לשאון גלים, אוב שחיה בים גועש, והרב השוחה אתנו בים אדיר זה ומצוי בכל מסותיו, מובילנו בנתיביו המפתלים ומאלפנו פרקי בראשיתו.

מעלות ומורדות

הסובסטיציה של היצירה האמנותית, זו נפשו הפעילה של האמן, מטבעה ליצור תמיד ללא הפסק, משום שמתדמה לקונה. וכשם שהקב"ה ברא את עולמו ללא עמל ויגיעה יובלא ליאו שכלייה, כך גם יוצר-אבן מתגבר על מגבלות החומר ומתנשא על פגעי היצירה. הסיפוק שביעוד ממיצו, שהרי הנשמה לא תדע גבולות להמיינת והיא שרה תמיד, כי "בהסתכלות פנימית, בעמקי הנשמה", רואים, שהכח הפועל החדירי של החיים האמיתיים העלונים, אינו פוסק מעבודתו אף לרגע, הוא יוצא ושוב כמראה הבזק".

כדוגמת הבהאים, שפסיכונליהם להמלט משליחותם לא עלתה בידם, כך גם יוצר-אמן אינו בן חורין מהפיץ בשורתו. בעל כרחו נוצרים רעיונותיו והגיונו, כי שלחבת נשמתו עולה מאליה ואין בידי לכתותה או להקטינה. ושמה לכך

* מתוך: יובל אודות, הוצאת ספריית אלינר, המלקה לחינוך יהודי ציוני בסוכנות היהודית, ירושלים תשי"ח.

התכוון פסקאל בצוואתו "אש אלקי אברהם, אלקי יצחק ואלקי יעקב, ולא אלהי הפילוסופים המלומדים".

יש אמנם, ולעיתים תחול האטה בקצב הפעילות האמנותית, הבאה בעטייה של התמעטות בטחונן של האמן בכוחות עצמו. כוחו מתדלדל בתהייה על רוחו כי סר ממנו, וזיו עולמו מתמעט ושוקע. זוהי גם תוצאה של ביקורת עצמית מחייבת המציאות, הרצויה כשלעצמה להתלק הפעילות האסתטית, מונעת הפרזות וקיצונית ומשווה ליוצר איזון רוחני. שעה זו היא שעת חשבון הנפש לאמן, זו ירידה לצורך עליה, המביאותו בסופו של דבר, לדרך התשובה העליונה, שבעקבותיה באה רוח מרומים מעודדת, המחזירה לו את אמונתו בכוחות עצמו. ומעין היצירה המפרה, ירום אז בקצב מוגבר.

שלמות היצירה

פעילות אסתטית ראויה לשמה, לא תתכן כלל לאל התמסרות בעליות ומלאה, ליצירה הנידונה, כי האמת האמנותית אינה מתגלה קטעים קטנים, אלא על ידי הופעה כללית בבת אחת. וסדנא דארעא חד הוא, דרכו של כל חוקר אסתטיקה והוגה מעמיק, מובילתו בתכרח לנקודה המסויימת והאמיתית. ודבריו של אי קאסיר בהתייחסו לבניה זו, הם כעין אינטרפטיציה להשקפתו הבסיסית של הרב, שעליה נעמוד בהמשך דיונו. מעניין, שגם פילוסוף וקאסיר, רואה עקרון יסוד זה בהיקפו, החל על כל הקשת הרחבה של יצירות הרוח, מהאמן ועד הוגה חזת, על כן קובע הוא שיהאמן, החוקר והוגה חזת כל אלה ביכלתם להשיג את שלמות היצירה, רק ע"י התמסרותם הגמורה לתעודתם, אוב שכתת עצמיותם", אך העיקר החסר בדברי קאסיר, מתפרש ביריעתו הרחבה והמאלפת של הרב.

הרב רואה חזות הכל במושג השלמות – השלום. ואם יוצר העולם שלום שמו והוא סמל השלמות, מן הראוי שגם יצוריו יידמו לו. קריטריון זה כוח יפה לגבי פעילויות הרוח בכללן וכן לגבי היצירה האמנותית. על כן רצוי, שבתהליך התהוותה והתפתחותה של זו האחרונה, יופעלו במשותף כל מרכיבי נפשו של האמן, היינו, הרגש הדמיון והשכל, ויובאו לידי ביטוי אחד ומובש, שתוצאתם היצירה האמנותית.

כאנטיטיציה לראייה שלמה ומקיפה זו, מוצא הרב את צרות העין, המצרה ומגבילה את אפקיו של האדם. היא באה לעולם עקב ראייה חלקית ומצומצמת, והבנת עניינים חד צדדית. אדם הרוצה רק חלק קטן מהמציאות הגשמית והרוחנית, מוצא בו, בחלק זה, את כל עולמו והוא היקר בעיניו. ומה שמחוי לתחום השגתו, אין הוא מכבד, ולא עוד, אלא שמוכן לאבדו מן העולם. רגשותיו מקוטעים וסובלים מחוסר חבה, מחשבה דוחה את רעותה בבזז מתוך קוצר תפיסה, וכל כולו מסוכסך בקרבו פנימה. הלך רוח זה מוצא, בסופו של דבר, את ביטויו גם ביחס לזולתו, ומכאן ההשלכות על כל דרכי המחשבה ופעילות הרוח.

מן הראוי אפוא, שמערכת היחסים וההשפעות יתפתחו, מהשרש דרך הגוי אל הצמרת. מנבשו של יחיד, דרך צבור, גם ועד עולם מלא. ועולם תרתי משמע, שטח וזמן. מעגלי החיים, התנוגים אחד בתוך משנהו, הולכים אז ומתרחבים, עד שמקיפים את הכל. ויואלית ניתן להזגים פעילות זו ע"י אבן, שזיקתה למים יוצרת תגובת שרשרת בצורת מעגלים, המתרחבים והולכים סביבה.

המעגל הראשון והשרשי, שממנו יתד ופנה לכל, הוא הצדיק. הצופן בחיבו גרעין ויסוד לשלום העולם ושלמותו. אך כדי להיות ראוי לאצטלא זו, שגרעין זה אמנם ייזב פרות, עליו להרחיב אופקיו ולהתבונן בכל שלבי החיים. להיות ער לבעיות הזמן ומקור העודד לאמת, לצדק, לחן וגבורה, ולראותם מתוך אספקטים רחבים ושלמים. על צדיק הדור להטיל שלום בעולם, אחרי עשותו כן בנשמתו פנימה. כי רק אחרי שדעותיו הוא יהיו שלמות, כורח ייזפה להשלח לעברים. דמות זו תוליכנו בהכרח לדרך המיועדת, בתנאי שתהיה בעלת התכונות הבסיסיות הדרושות לכך, היינו, "חבה וקשור נמרץ לכל החיים המוחשים וביעויותיהם הראויות, והעלות עליונה ברוח ובשכל, בהקפה אדירה, על כל חזיונות החיים, על כל ההליכות המדיניות, על כל השינויים הנפשיים, על כל מערכי מהלכי האמונות והאמנות, על כל שיטות המוסר והכלכלה, על כל דרכי הטעם והיופי".

"סדר זה אינו בדין של יחידים לבדם, אלא הוא הדין במוחם שלמה, והדברים מתחייבים לשמח תקופת שנות במחמד החיים שלה".

התייחסו לעיל לדבריו של קאסירר בבעיה זו, וטבעי הדבר אצלו, כהוגה האסתטיקה, המשקיף על האמונות מתוך בחינת עיוניות גרידא, שתיאוריו יישארו בתחום הספקולאטיבי. כי בשל חוסר התנסות בעצם יצירת אמונת, פעילותו האסתטית היא על כן רפרודוקטיבית. לעומתו ו' קנדיסקי, שהוא עצמו אמן דגול, בבואו לדון באספקטים העיוניים של האסתטיקה, מציג לפנינו את הצד השני של אותו מטבע. האיש החי את הפעילות האמונתית בכל רמיח איבריו ולן בעמקה של הבעיה, חוצב את להבות רעיונותיו מסלעי היצירה האמונתית עצמה. אינו נזקק לאמצעי קשר או תווך, שהרי הוא שותה את מימיו מבארו.

בספרו "על הזרחה שבאמונות" מבסס קנדיסקי את השקפתו האסתטית על שלשה יסודות בסיסיים, הבאים, כדבריו, ממוחה של "החכמה הפימית" של האמן, והמהווים קריטריון-תשתית לאמונת אמיתית ובת-קיימה. בדומה לרב קוק, מפתחים שלשת היסודות האלה, במבנה הראשון שממנו השפעה למטה, וההולכת ומתפשטת בכיון למעלה. "היסוד הראשון שממנו השפעה מכרעת לעולם האמונות, טמון בהבעתו העצמית הפנימית של האמן. זהו האלמנט האישי, עליו נבנת כל הפירמידה. על גביו היסוד השני, היינו הבעתו של האמן את האפייני לתקופתו, המורכב משפת עמו ותקופתו

והיסוד השלישי והעליון, המשלים את מבנה הפירמידה ומאחד בהיקפו את כל האנשים, העמים והתקופות, הוא האמונת הטהור. ולעומת שני היסודות הראשונים, המשתנים הליפות לפי רוח העם והתקופה, היסוד השלישי הוא על-זמני ותקפו לעד. בשל כך על כל אמן, כעבד האמונות, לבטא את האפייני הכללי (אלמנט של האמונות הטהור והנצחי, העובר דרך כל האנשים, עמים וזמנים). רק האלמנט השלישי של האמונות הטהור והנצחי, קיים לעד. אין הוא מאבד מתקפו במרוצת הזמן, כי אם מוסרף בה".

האינטואיציה והאינטלקט

גדולתה של האמונות, שהאינטואיציה שלה מבוססת על האינטלקט – המדובר באמונות הפלסטיקות, כי האמוניות המילוליות, לא ייתכנו כלל בהעדר כח זה – אמוניות נטולות יסוד זה, אין בינן להזין את הצופה הנאה אסתטית עמוקה, בשל העדר הקשר התת-מודע של הצופה אליהן. הן נעדרות האסוציאציות המולכות אל נבכי דמיונו של האמן. חוייה אסתטית אמיתית וטהורה, הנה למעשה התחקות הצופה אחר רגשי היוצר בשבתו על האבניים, תוך הזדהות מלאה עם יצירתו. אכן, אמונות נטולות היסוד האינטלקטיבי, גורמת הנאה אסתטית בעלת רובד אפקי ושטחי בלבד, לעומת ההנאה והסיפוק הנפשי, הממלאים את לבו של האדם, בהתבוננו ביצירות אמונות, של מרכיבי התרבות הן דליות, הן כולל האינטלקט, המקנה ליצירה מימד עומק ופן אסוציאטיבי נוסף.

אמנים גדולים, שהלכו בעקבות "הפרימיטיבי", לא את תוכן יצירתם שאבו משם, אלא החליפו את קולם המעודן והמתורבת, ובחרו בה של הפרימיטיבי, החד והנוקשה, מתוך מיאוסם בקו ובצורה של עצמם, תוך תרבות יתר, קפריזה ונהירה אחרי החידוש, קריטריונים לגיטימיים כשלעצמם, שהם מסממנה של נפש האמן, אך לעולם אין להסיק מכאן, כי אמן כלשהו, מוכן לוותר על האינטלקט ולהחליפו בזה של הפרימיטיבי. פ' קליי, התייחס לבעיה הנידונה, ובטאה במרומו בסגנונו החטוב האפייני לו באמרו: "הצורה היא מרכז ההתעניינות. למענה עמלים, והיא עמוד התווך, אך טעות להסיק מכך, כי התוכן המקופל בה, הוא בעל ערך שוללי".

"הפך בה והפך בה" – מסמלת את גישת היחודות, למרכיבי כוחות היצירה של האמונות. קונסטרוקציה של אמונות, הבנויה ספור בתוך ספור ורבים על גבי רבדים, כשכל רובד משקיף אספקט נוסף ומעמיק, המאפיינת את רוח היחודות לדורותיה. ומבנה זה של יצירת עגונו, שהלך בעקבות ר' נחמן מברצל, אינו אלא סימפטום מובהק אחר בשרשרת התסטורית של האמונות היהודית. ומאמר חז"ל "אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפניו רבו כבר נאמרו למשה מסיני", הוא הגרעין לאותה קונסטרוקציה מלאה הוד. אפילו במבט חטוף ותוך אבחנה בלתי מעמיקה, אין לתאר כלל אמונות יהודית מקורית, המכוונת לעיני הבשר להוציא את עין החוח.

את תפישת היהדות ליחסים שבין האינטלקט לאינטואיציה, ניתן על כן להגדיר כ"סוב מראה עינים עם מהלך נפש". שתי ההשפעות פוגשות זו את זו בדרך הקדוש. ואז האדם הוא סולם שמלאי אלקים עלים יורדים בו. ועם הנשמה תגם הכנר שחולקת הדרמים והבאתם מניעות עליהם נעם קולם. קול עז, חכו פשתקם וכולו מתעדים".

מדברי הרב אלו בתארו את היחס שבין שני זרמי הנפש האלה מתבררת, עמקות הווייתו האסתטית. ועל מידת החשיבות שהרב מייחס לצורה, ניתן לעמוד, מתוך הגדרתו את הצורה כקודש ואת החומר כחול. אין הוא מעדיף את האחד על משנתו, כי כחומר כצורה, שניהם חיוניים לפעילות האסתטית במדה שווה, אולם עצם ההגדרה, מוכיחה על קשרו העז לעולם האסתטיקה, והמסקנה ש"יהקודש צריך שיבנה על יסוד החולי" (אורות הקודש, ע' קמה) רק מאשרת את ראייתו השלמה וההרמונית.

עושר הפעילות האמנותית, היורד ממרומים על ראש האמן, מתנת שמים היא הדומה במבנה הסטרוקטוראלי למן שירד רבד בין שתי שכבות הטל, אחת למעלה ואחת למטה. שני המרכיבים בני הצורה, לדברי הרב הם ההכרה שבנו וכן האמוציה. ההכרה, כלי היצירה האינטלקטואלי, רבד בתוך הכוח האמנוצינאלי המחולק לשתי שכבות, היינו, זרם האור שמעל להכרה ושטף הדהומות שמתחתיה. ובתיאור האות יבייית, ב"ריש מילין", שומעין אנו על שתי שכבות האמנוצינאליות האלה, "ממעל לכל גבול, הרי התנופה הרוממה שרויה בלא גבול ומיצר. ומתחת לכל גבול, הרי הוא גם כן כמעל לכל גבול, הרי גם שם התעופה הרוממה שרויה בלא גבול" ועליו להשיר שני זרמים אלה, שיהו תואמים את פנימיותו היוצרת, כי בניצוצות אלה יודלק אור גדול של אמנות טהורה.

מהות האינטואיציה

הכוח האינטואיטיבי שבאמן, שאנו מגדירים אותו כרגש, אמוציה וכדומה, ושבעצם אינו ניתן לאבחון פילוסופי וסופי, הוא הצינור, דרכו עובר האור הפוטנציאלי ליצירת האמנות. אור עליון זה הוא מה עדין וענוג, שרק תחושה מסוגו ומקבילה ברגישותה, מוכשרת להעבירו לפניו של האמן ולהשכינו בו, וזוהי האינטואיציה. עצם דקותה של האינטואיציה וערסיליותה, מסגלים אותה, להיות המגשרת, בין כוחות עליונים ששם משכן האורות, לבין מעיין הפעילות האמנותית, משום ש"ירק מהבלתי נתפס אור מתפלש בתתפס, במהלך האצילות מאור אין סוף".

רעיון זה מוצא את תיאורו ביהדות, משני אספקטים שונים. האספקט האחד מבטא על ידי ר' נתמן מברצלוב באמצעות מימדים פיסיים, ר' נתמן מוחלוק, לכל נעשה את התורה – שהיא ערך רוחני – לגשמית. כי גוף ריאלי הנופס מקום וחלל, ערכו מותנה בהיקף השטח והנפח שהוא תופס. מה שאין כן ערך טרנסצנדנטאלי, שמימדים פיסיים אינם חלים עליו ואינם תוחמים

תחומיו. ואם אמנם נשכיל לעדן השגותינו ולהעלותן עד גבול המופשט, התורה שבתכלית מוחנו, תהיה בלתי מוגבלת: "לא ימוש ספר התורה הזה מפני" (יהושע א'), כי התורה היא רוחנית, ואשר זך ישר פעל ושכלו רוחני. יכול לתפס כל התורה כולה ולא ישבח דבר. כי דבר רוחני אינו תופס מקום... אך מי שהוא מנישם דברי התורה... או י ש עור וקצבה כמה שהוא יכול לתפס בשכלו.

האספקט השני של רעיון זה, המתואר על ידי הרב קוק, הינו גורם הזמן. האינטואיציה שבנו, מקבלת את כושרה באמצעות שפת הקומוניקציה שיש לה גם כוח רוחני עליון ומופשט שכמותה. והמחשבות היוצאות ובאות, מנופפות בברקים רצוא ושוב. ואל לה למחשבה ערטילאית זו להתמחה כמלא הנימה, שאם לא כן אורבת לה סכנת ההתגשמות, הפוגעת בעצם סוגלתה. נמצא, לסברתו של הרב, כי לא די לא לאינטואיציה עצם היותה רוחנית ומופשטת, אלא שפעילותה וכשרה מותנים בגורם נוסף, היינו, גורם הזמן. ולשם המחשה, הנה תיאור אישיות אידיאלית בגילום פעילותה: "זאת היתה מעלת למודי של יונתן בן עוזיאל, שטרם הספיק המחשבה להתגשם מנגיעת החומר, נתדקקה ונתאלצה מהופעת האור העליון של הנשמה... ומתוך כך אמרו עליו, שבשעה שיושב ועוסק בתורה, כל עוף שפורח עליו מיד נשרף".

כש כן אין חוקים כלשהם חלים על הדמיון ואינו מופיע לפי תכנון והכנה מראש. הוא מתגלה לפתע, בלי שהשכל יצפה לו. אפשרויותיו בלתי מוגבלות ואין קץ להמצאותיו. אך יש והשכל, שאין בכוחו להדביק את קצבו של הדמיון, אינו מסכים עם הברקותיו הפתאומיות, כיון שלא הספיק לקלטן ולא עמד על טיבן, על כן עובר זמן מה עד שהשכל יסכן עמו. עם זאת, הדמיון עומד בערכו הוא, כל אותה שעה, משום שהוא עולם בפני עצמו. כי 'השגות רוחניות מתגלות לאדם בדרך פתאומי. וכשם שאין נפלות תחת הזמן. ככה אין נפלות תחת ההדרגה של מדידת האפשרות והנמעות':

"כאן נעלמים תחומי ההוגים ביחסם לאסתטיקה וכן בטלה כל קלאסיקציה, קריטריון העומד מעליהם מאחדים; יצירת אמנות אמיתית בהכרח שתהיה בבחינת אימפרוביזציה גדולה" קובע קנדינסקי. וכן החסטוריון של אמנות הרסנס ג. וואסארי, בתחו את אמנות תקופתו אומר, "בסקיצות המתהוות מפעילות אמנותית פתאומית, המתוארות בקווים מעטים, הרעיון מבטא טוב יותר, מאשר בכוחם של עמל רבים לעשות זאת".

שלבי ההתהוות

כאמור מדמה הרב קוק את היצירה הרוחנית, ובכלל זה גם האמנות, לבנואה ורוח הקודש. ואמנם, יצירה של יצירה זו מתגלה לגד עינו, כעצר הנובאה המתואר בניבאים אחרונים ובעיקר בספר דניאל.

האינטואיציה והאינטלקט, שהרב מכנס בשם "רצון ושכל", בהיותם עוד

במצב היולי בנבכי נשמתו של האמן, הם כל אחד עולם נפרד לעצמו, בעל סדר ומתכונות משלו. ואולם בהתעורר רוחו של האמן לחיי יצירה, עולמות אלו משנים צורתם ואופיים, ועוברים תהליך של התפרצות והתפרקות. זהו שלב טרם-בראשית שלפני הופעת היצירה האמנותית המתמצית, הטהורה, שלב הגורם ליסורים של חורבן עולמות. ומאזע זה מתגלה אך ורק לבעלי נפש וכושר עשייה אמנותית, "השבר, שבא בציורים המתגלגלים זה בזה, אדיאלים הסותרים זה את זה. זוהי החתת הפחתה, באה בתהלת השכלל, בתור הקדמה לבנין עולמים שלם ונרחב".

גדול החסד היורד אז ממרומים, כדי להציל את האמן מחורבן העולמות. אלמלא חסד עליון זה, לא היה בכוחו לעמוד בפני יסורי החורבן שבצער היצירה, זוהי התרופה שחקביה מקדימה למכה. עם זאת אין להפריד בין הדבקים, היינו, בין צער היצירה ואושרה. ולעומת האמנים השסחים והנחשלים, הבורחים בדרך סלולה ונוחה, ביצירה תוך קלות ראש, והזואים בצער היצירה מרירות, מקבלים על עצמם היוצרים האמיתיים יסורים אלה בעונג, כיסורי אהבה. אין זו רק דעתו של הוגה האסתטיקה, כי גם האמן בה"א הידיעה סבור כך, "האמנות דורשת התבוננות, התבודדות וחריצות, ואינה סובלת בידור" אמר מיכאל אנגלו. יסורי הלידה הרוחנית הפכלים למקור עונג, המחיים גם את המוות, ומקנים לפעילות האסתטית חוויית ודביקות עמוקות, "אף חכמת עמודה לי – החכמה שלמדתי באני עמדה ליי. נפש האמן משולה או לרשת עינו של האדם, הקולטת רשמי הזיונות אין ספור ביום שוטף, "ולפום צערא אגרא" – כגודל כוח קליטתו את החזיונות האלו, המלוות יסורי אהבה, כן יגדל אשור וסיפוקו של האמן, "צריך כל יצרן לחשוב חשבת של עלם זה, שלא יקץ בשור ארבה של הצירה, כי רק על דם יזכה לאתם הענגים העלילים המופלאים שלה".

הדמיון והשכל

הדמיון והשכל משלימים זה את זה. הדמיון משרו לברק, והשכל לרעם. בעוד שהרעם – השכל, סובב והלך עד הגיעו אל הנקודה הפנימית שבנו שולח הדמיון את קרני בקיו למרחקים, ומביא משם כחף עין צפונות יקרי ערך, דבר שנמנע מהשכל, על אף כל עמל הרב, לעשותו. השכל זקוק לעזרתו של הדמיון, למען גוון אופקיו ורחבתם. הדמיון, מאידך, שממזיז אינסופיים ופעילותו ללא הרף, זקוק לשכל, כדי שזה יסביר לו את ערך כשרו ומהותו הוא, ויכוון את מעייניו לאפיקים הרצויים. ואיחוד השכל והדמיון בנפש האמן, ברכה היא לשניהם גם יחד.

בין דמיון לדמיון

יש דמיון ויש דמיון. יש דמיון הקודש ויש דמיון של חול. דמיון הקודש בעל שתי תכונות: האחת, שהוא צלו של השכל או כבבאה לו, ויש בו כל החולשות שבשכל; ותכונתו השנייה, זו שמעניקה לו את הכוח לקבל הארותיו מזוהר

עליו ונשגב, מקום שאין השכל מגיע כלל. בשל כך הדמיון מתרומם מעל השכל, ושוב אינו צריך להתחשב בו ובחולשותיו. אך התגלות זו תלויה בקשר האמיץ שיש לדמיון עם אותו עולמו, היינו, הקדושה, כי בהעדר קשר זה, פוסק ממנו האור העליון שבה לו ממרומים, והוא הופך לדמיון של חול. אז נשאר בו כוח על השכל בלבד ועשה מקור הליצנות. על כן הדמיון שישודו בקדושה, מוצאו בעולם הנסים, כי "נס" ו"דמיון" עולים בקנה אחד של מאה ועשרה. מאידך, מותנית קדושתו של הדמיון גם בכך, שיהיה לבוש של השכל וצמוד לו. שאם אין אור השכל שורה בדמיון ומכוונו, פעילותו נעשית חסרת נאמה ויוצאת מגוד הקדושה "יונעשה שר משדי".

האמנויות שישודו בחיקוי, אם זה חיקוי הטבע ותופעיו, חיקוי החיות ותנועותיהן או האדם ומעשיו, טבעו הנסיסי של האמנויות הללו נשאר כשהיה, על אף שלבי התפתחותן ההיסטורית הארוכים וחילופי הסגנונות, שחלו בעמים לתקופותיהם. וברצות האמן לשקף את האמת האמנותית, הסתהרה, עליו להיות נאמן לקודדה הפנימית שבנשמתו, וער לערך האמנותי המתואר על ידו, ולא לסטות לימנה או שמאלה. כבר שיקספיר שעמד על עקרונ חשוב זה, שמו בפני המלט לאמור:

הוא זהו, רבב חנפיו את גבול הענינות שבטבעו,
שכן כל דבר, זי הוא נכונת חמשתה,
אשר חכילתו מחו ועד עתה חתה והוא,
לשמש חספניריו כביכול לטבעו...
נדורו ונאף התקופה את חבניתם וחוממם
(שיקספיר, המלט, מערכה ג', תרגום דודוביץ, הוצ' תרשיש תשי"ד)

יצירות אמנות נועות ומקוריות, אינן מנותקות גם הן, מחוליות שבשרשרת האמנות, כפי שהתפתחה לדורותיה. כדוגמת השינוה בשלל גוניה שזה אך יצאה לאור העולם, מן הנמנע צמיחתה תתכן ללא קרקע עולם, כן גם יוצר-אמן, גאוניותו לא תעמוד לו, אלא אם כן יזדקק למורשת הרוחנית והאמנותית שהורישו לו קודמיו, על כל השלכותיה המעשיות והעיוניות. הימיסטיסי, הטיה לחיקוי הטבעה באופיו של אדם, שתי פנים לה, האחת לחיוב והאחת לשלילה, ובידי האמן לכוונה אם לטוב אם למוטב. זו, כנראה, כוונת מיכאל אנגלו באמרו שיהחולך בעקבות אחרים, לעולם לא יקדימם. ומי שאין בכוחו ליצור דבר משלו, לא ידע להשתמש נכונה ביצירות זולתיו".

הרב קרק, המשקיף על החול מתוך אספקלריא של קודש ושולל רעיון קיומו של חול מוחלט בעולם, רואה על כן את הדברים, לאור המצוות המעשיות ומסווג את הפעילות האמנותית, תוך שמירה על הדמיון מסטיות לצד החסר או היגו. את עץ הדמיון יש לשמו כתקנו, לבל יסבול מנטיה מופרות לצד

כלשהו. יתרון מימיו או ייבושו, זיקוהו באותה המדה.

ההסבר האיטימולוגי של ה"אלף בית" העברי, שתחילתו בתקופת התלמוד, התפתח במשנת הרב קוק וקבל צורה של הגות ושירה אידיאליים: הלמ"ד והקו"ף הן כידוע האותיות היחידות היוצאות ממסגרת השורה של הכתב העברי. הלמ"ד עולה למעלה מהשורה והקו"ף יורדת למטה. נתעכב כאן לצורך עניינינו, על קצה הסברה של הקו"ף, כפי שעולה לנו מדברי הרב הקו"ף כמות כחיה ששמה קוף, מסמלת את תכונת החיקוי שבאדם. ותכונה זו היא כחומר ביד היוצר-האמן. ברצותו, תהא זו תכונה טובה שבכוחה להתעלות ולהגיע לפסגת היצירה האמנותית, וברצותו, תרד לדרגת החיקוי הגרוע של הקוף, ואז אין היא נשארת פאסיבית אלא שכוחה בניוון והרס: "זחיקוי הטוב המשכלל את הישות, הוא מקור הפאר וההדרדרות. המעלה את כל שפל אל רום... והקופות הקדושה המעלה ומפליאה. מתחילה מהתנסחות שבלגנית, ועלה זבאה. מתגדלת ומתרוממת עד לכדי הדרור פנימי פנימיות מקור קודש הקדשים". אולם תכונת הקופיות הרעה המתקה את האדם, זו "המורדרה, המסתפקת בחוקיה". היא הדיחה של החקו"ף.

מן המפורסמות הוא שהגדרת האמנות, פרובלמטית ביותר ונחשבת כבלתי אפשרית. אולם מי שעניי חזון בראשו וקורטוב התייחסות אינטואיטיבית לאמנות הציור, מן הנמנע שלא ידהה עם אישיותו הקורנת של הרב, למקרא הגדרתו התמציתית והמקורית של הציור, על כל האספקטים החווייתיים והאסוציאטיביים הנוספים המתלווים למושג טהור ועילאי זה. מי צייר אמן, ולא יוקסם מההוד הפיוטי שבדברי הרב, שרוח הקודש מכריזה מתוכו: "את יו"ד... מצין את תוכנת הדרר בציורה הנקודתי. צמצום וריכוז נגיעה ציורית. והתעלות אל מה שאפס בו כל תואר וכל ציור. והציור בעצמו הוא רק דמות אפסית ההכרה, נקודה שחורה, שאין בה שום הישוף של לובן ושל בוחק. זהו האוצר הנשגב, שכוח הדר הפעלת, מתמלא בגני באוצר החיים, והמשכת התנבה העלונה". הנקודה, הקו והשטח, מתוך השגוב המופשט הנשגב והעלון מכל רעיון".

ולואי והלכו ציירים בעלי נפש, לדלות מעמקי מעין זה, ורוח צמאון רוחם עד בלי דין, עד היות להם נשמת יצירתם לשלל.